УДК 392.11

И.Г. Закирова

ТАТАР ФОЛЬКЛОРЫНДА КЕНДЕК ӘБИЛӘРЕ ОБРАЗЫ
(Истәлекләр һәм сөйләкләр мисалында)

В фольклоре татарского народа, проживающего в разных регионах России, описываются врачебные навыки, мастерство повивальных бабок. Долгое время эта деликатная тема оставалась вне поля зрения фольклористов. В иследовании использован материал, собранный автором во время фольклорных экспедиций по районам Республики Татарстан, в Омскую, Томскую, Тюменскую, Иркутскую области РФ. Также для раскрытия данной темы были использованы материалы диалектолога Ф.С. Баязитовой. Бабушки-повитухи с осторожностью и трепетом помогали появиться на свет младенцам, с первой минуты их жизни давали понять, как они дороги и долгожданны. И на сегодняшний день эта тема является актуальной, так как сохраняет опыт, мастерство, деятельность бабушек-повитух в воспитании духовности подрастающего поколения.

Ключевые слова: семейные обряды, повивальные бабки, детский фольклор, новорожденный, заклинания, запреты.

The folklore of the Tatar people living in different regions of Russia describes medical skills, the skill of midwives. For a long time this delicate topic remained out of the field of view of folklorists. In this study was used material collected by the author during folklore expeditions to the regions of the Republic of Tatarstan, to the Omsk, Tomsk, Tyumen, Irkutsk regions of the Russian Federation. Also materials of the dialectologist F.S. Bayazitova were used to disclose this topic. Midwives with care and trepidation helped babies to be born, from their first minute of life they made it clear how dear and long-awaited they are. And today this topic is relevant, as it preserves the experience, skills, and activities of midwives in educating the spirituality of the younger generation.

Keywords: Family rituals, midwives, children’s folklore, newborn, spells, prohibitions.

Татар халкының әниләр һәм әбиләр белән бер дәрәҗәдә хөрмәткә лаек, бөтен кеше тарафыннан олылана, хөрмәтләнә торган кендек әбиләре турында белүчеләр хәзерге вакытта азая бара. Шактый четрекле тема булганга, бу мәсьәлә озак вакытлар фольклорчылар игътибарыннан да читтә калып килгән. Без бу мәкаләдә татар халкының кендек әбиләре образын диалектолог Флера Баязитова хезмәтләренә таянып һәм үзебез экспедицияләр вакытында язып алган материаллар ярдәмендә ачарга омтылдык. Ф.С. Баязитова, һәр елны татарлар яшәгән төбәкләргә оештырылган күпсанлы экспедицияләрдә катнашып, татар халкының рухи тормышын төрле яклап чагылдырган бай материал туплый. Галимәнең җыелган материалны тематик һәм локаль үзенчәлекләр белән бәйләнештә системага салган күпсанлы хезмәтләре тел белгечләре өчен генә түгел, фольклорчылар өчен дә кыйммәтле чыганак булып тора.

Гасырлар дәвамында аналарга бала тудыру вакытында ярдәм күрсәтүче, бала кабул итүче кендек әбиләр булган. Алар, кагыйдә буларак, өлкән яшьтә булып, бу һөнәр буыннан-буынга, анадан кызга күчкән.

Татарлар яшәгән төрле төбәкләрдә кендек әбиләрне төрлечә атыйлар: кендек әби, мамай, кендекче, инәкә мама, инәкә әби, кендек мама, бахсы, кендегәч карчык, корткааяк, кентекләгән мамай, аппай корткаяк, инәкә, инәлек колака, колагинә һ.б.

Хәзерге көнгә кадәр халыкта кендек әбиләр турында истәлекләр саклана, бала тапкан хатыннар аларны яхшы сүз белән искә ала. Тәҗрибәле кендек әбиләр баланы бик җиңел таптырган, катлаулы очракларда, бала дөрес килмәгәндә дә, алар ананың да гомерен саклап, баланы да имгәтмичә тудырырга ярдәм итә белгәннәр. Татар халкында баланы кендек әбиләр ярдәмендә тудыру күренеше XX гасырның урталарына кадәр дәвам итә. 1960 елларда, кендек әбиләрнең эшчәнлеген тыю нәтиҗәсе буларак, бу күренеш юкка чыга.

Татар фольклорында һәм әдәбиятта кендек әбиләр турында мәгълүмат бик күп. Төрле төбәкләрдә яшәгән татарларның риваять-легендаларында кендек әбиләрнең үз эшләрен яхшы белүләре, табиблык осталыгына ия булулары бәян ителә.

Хәзергә кадәр татар халкының иң популяр риваятьләрендә кендек әбиләрнең җен яки пәри хатынына бала табарга ярдәм итүе турында сүз бара. Шундый риваятьләрнең күпсанлы вариантлары Себер татарлары арасында сакланган. Беренче вариант Төмән өлкәсе Вагай районының Казанка авылында яшәүче Шәрәфетдинова Алия Әйтмөхәммәт кызыннан язып алынды. Информант бу вакыйганы чынбарлыкта үзенең әбисе Мәймүнә белән бәйле вакыйга буларак бәян итә. Риваятьнең кыскача эчтәлеге болай: Мәймүнә тумышы белән Уфадан була. Ул заманының укымышлы хатыннарыннан саналып, бөтен тирә-якта инәлек итә. Бервакыт аны пәринең ире килеп ала. Инәлек беркемгә дә ярдәм итүдән баш тарта алмый. Барырга тиеш була. Бала тугач, баланы юындырырга су булмый, инәлеккә сөт бирәләр. Инәлек сөт савытының үзенеке булуын таный, сөткә йөзеген сала. Пәринең ире инәлекне кире өенә илтеп куя. Инәлек өендә сөт эченнән йөзеген ала. Шул баруында инәлек пәри хатынының йонын йолкып кайта. Бу йонны такыясына (баш киеменә) тегеп куя. Шул вакыттан ул инәлек булган бер хатын да, бер бала да үлми. Мәймүнә бөтен авыруларны да дәвалый башлый.

Бу риваятьтән күренгәнчә, инәлекләрнең осталыгы гади тәҗрибә белән генә аңлатылмый, халык инәлекләрнең сихри көчкә ия булуына да ышана. Бу очракта аның көче инәлекнең пәриләр, ягъни башка дөнья вәкилләре белән бәйләнеше аша килә. Пәринең йоны, ягъни икенче дөньяга караган предмет хатынга сихри көч бирә. Кендек әбиләрне икенче дөнья белән бәйләнештә карау очраклы түгел. Кендек әби үзенең функциясе белән дә ике дөнья арасында арадашчы ролен үти, балага алар арасындагы чикне үтәргә ярдәм итә.

Бу риваятьнең функциясе, бер яктан, кендек әбинең осталыгын мактау, аның гадәти булмаган көчен бәян итү булса, икенче яктан, ул татар халкының тагын бер инануы белән бәйле. Татар халкында, бер генә ризыкны да, суны да, сөтне дә өстен япмыйча калдырырга ярамый, дигән ышану бар. Өсте ачык калган ризыкны пәри ялый, мунчада суның өсте ябылмыйча калса, җеннәр юына, сөт өсте ачык калса, пәри баласын юа дигән ышанулар, бердән, чисталыкка-пөхтәлеккә өнди, икенчедән, төрле стихияләр арасындагы чикләрне билгели. Ят дөньяларны һәм аларның вәкилләрен хөрмәт итәргә, үз дөньяңны сакларга өйрәтә. Шул рәвешле авырулардан саклану чараларына күрсәтә.

Әсәрнең икенче варианты да шушы ук авылда язып алынды. Бу очракта кендек әбинең, баланы юындырганда, күрше хатынының сөт савытын тануы һәм үзенең йөзеген салуы тасвирлана.

Шушы ук риваятьнең тагын ике варианты Татарстанның Балтач һәм Кама Тамагы районнарында язып алынды. Балтач районы информанты Фәсыйхов Наил Шамил улы да вакыйганы үзенең әбисенең әбисе Сәйфетдин Фатыймасы белән булган хәл буларак бәян итә. Мәгълүм эчтәлек бу юлы да кабатлана. Ул иртә белән төнлә үзен җен хатынына кендек әбисе булырга алып китүләрен, баланы сөт белән юуын сөйли. Чынлап та, бер хатынның өсте ябылмаган чиләгендә сөт канлы була. Кама Тамагы районында язып алынган вариантны да информант Хәбибуллина Нәсимә үзе белгән кешеләр белән булган вакыйга буларак бәян итә.

2015 елда Томск өлкәсендә узган экспедиция вакытында бу риваятьләрнең тагын берничә варианты белән очраштык. Аларда кендек әбине чәй өстәленә чакырулары, чанага утыртып алып китүләре кебек детальләр өстәлә.

Әсәрнең төрле регионнарда популяр булуы аның барлык кендек әбиләргә карата да сөйләнүенә ишарәли булса кирәк. Алар кендек әбиләрнең профессиональ осталыкларын күрсәткән, бала табучы хатыннарның аларга ышануы бала табучыны да, кендек әбиләрне дә психологик яктан әзерләгән, бу үз чиратында ананың да, баланың да исәнлеген-иминлеген тәэмин иткән.

Кендек әбиләр бәби туачак өйгә кергәндә, бала туган вакытта, баланы биләгәндә әйтә торган тотрыклы шигъри текстлар, сүзләр булган, күптөрле йолалар башкарылган. Бу йола һәм текстларны башкаруның максаты – ананың баладан исән-сау, җиңел котылуын теләү, баланың таза-сау, бәхетле булып тууын тәэмин итәргә омтылу, ана белән баланы кара көчләрдән, сихердән саклау.

Кендек әбиләрнең бала туасы йортка кергән вакыттан бөтен гамәлләре аерым ышанулар, йолалар, тыюлар кысаларында бара. Кендек әби ишектән кергәндә үк төрле такмаклар, сүзләр әйтеп, аерым бер ырымнар башкарып, күлмәк итәкләрен җилпеп кергән:

Бисмилли, бисмилла,
Җен булмасын,

Җиңеллек булсын,
Озын гомерле булсын [Баязитова, б. 183].

Инәлекләр итәкләрен җилпеп, җен-пәриләрне куып, бусагадан кергәндә:

Шайтаннар ияреп кермәсен,
Шайтаннар-майтаннар кермәсен,
Җен-мазар кермәсен, –

дип бисмилла әйтеп атлап кергәннәр [Баязитова, б. 184].

Кайбер кендек әбиләр бусагадан шырпы сызып, ут яндырып атлаганнар, утны, «җен үтмәсен» дип, үзләренең аяк арасыннан да уздырганнар. Бала табучы хатын янына шул рәвешле ут белән чистарынып кергәннәр.

Бу – татар халкының яңа туган баланы җен алыштыра дигән ышануы белән бәйле. Татарлар баланы кырык көнгә кадәр ялгыз калдырмыйлар. Татар халык иҗатында җен алыштырган балалар турында экиятләр, легендалар да бар.

Бала озак тумый торса, кендек әбиләр төрле ырымнар башкарган. Мәсәлән, ишекне ачып:

Кысылдым, кысылдым,
Алла, бушат, кысылдым, –

дип кычкыра булган [Баязитова, б. 181]. Фольклорда кендек әбиләрнең ана карынындагы туачак бала белән сөйләшүе тасвирлана. «Ак Күбек» дастанында кендек әбиләр – инәлекләр туарга теләмәгән баланы дөрес туарга үгетлиләр. Алар тиешенчә дөньяга килергә теләмәгән Ак Күбеккә, дөрес туган очракта, алтын-көмеш бишекләр вәгъдә итәләр:

Алтын бишеккә бер салып
Биләр идек Көбәйне,
Көмеш бишеккә бер салып
Биләр идек Көбәйне [Радлов, с. 45].

Дастанның икенче вариантында Ак Күбек үзе инәлекләргә мөрәҗәгать итә:

Ары ултырың, инәлекләр,
Бире ултырың, инәлекләр! [Радлов, с. 143].

Бу мотив та күпмедер дәрәҗәдә чынбарлыкны чагылдыра. Кендек әбиләр туачак бала белән сөйләшкәннәр, тәмле тел белән аны туарга үгетләгәннәр.

Кендек әбиләр яңа туган балага беренче булып бәхет-тәүфыйк теләгәннәр. Тәмле телле булсын, ризыклы-бәхетле булсын өчен аңа бал белән май каптырганнар. Һәрбер йола шигъри текстлар ярдәмендә ныгытылган. Бу йола һәм текстларны башкаруның максаты ананың исән-сау, баладан җиңел котылуын теләү, сабыйның таза, бәхетле булып тууын тәэмин итәргә омтылу, ана белән баланы кара көчләрдән,

сихердән саклау була. Ир бала туса, аны – атасының, кыз бала туса, анасының күлмәгенә төргәннәр. Бу да ата-ана белән бала арасын якынайту өчен эшләнгән.

Баланы юындыру өчен 40 көн дәвамында мунча ягылган һәм кендек әби көн дә баланы юындырырга килгән. Шул ук вакытта баланың баш формасында, кул-аякларында, аркасында җитешсезлекләр булганда, кендек әби массаж һәм мунча ярдәмендә аларны да дәвалаган.

Татар халкында һәркем үзенең кендек әбисен белгән. Хәрби хезмәткә китүче егетләр кендек әбиләре белән саубуллашырга кергән. Кайткач, хәл белү дә мәҗбүри булган. Кендек әбигә бәйрәмнәрдә күчтәнәчләр китергәннәр. Ул һәрбер өйдә кадерле кунак саналган.

Йомгак ясап әйткәндә, кендек әбиләр образы хәзерге вакытта онытылып бара, аларның эшчәнлеген өйрәнү бүгенге көндә дә актуальлеген югалтмый.

Әдәбият

Баязитова Ф.С. Себер ареалы татар диалектларында этнокультура лексикасы. Казан, 2010.

Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной сибири и Дзунгарской степи. Ч. IV. СПб., 1872.

Риваять һәм легендалар авторның Россиянең татарлар компактлы яшәгән төбәкләренә экспедицияләр вакытында язып алынган материалларыннан алынды.

Закирова Илсөяр Гамил кызы,
филология фәннәре докторы, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының халык иҗаты бүлеге баш фәнни хезмәткәре